

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНИХ ТА ГАЛУЗЕВИХ СОЦІОЛОГІЙ

УДК 316.305

О. А. БЕЗРУКОВА

СОЦІОЛОГІЧНЕ ВИВЧЕННЯ ВОЛОНТЕРСТВА ЯК ПРОЯВУ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ГРОМАДЯН ТА ОЗНАКИ СФОРМОВАНOSTІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Волонтерство є важливою ланкою розвитку сталого громадянського суспільства. З посиленням згуртованості громадян України на основі загальнолюдських цінностей та національних традицій волонтерський рух сьогодні проходить стадію активного формування. Наслідком розгортання цього процесу є, окрім досягнення безпосередніх цілей діяльності, формування соціальної відповідальності у свідомих громадян перед тими, хто перебуває у складних життєвих обставинах та потребує сторонньої допомоги. Волонтерський рух сприяє залученню небайдужої громадськості до участі в благодійній діяльності.

Ключові слова: волонтерство, волонтерський рух, громадянське суспільство, соціальна відповідальність.

Соціологічне вивчення волонтерства зумовлене необхідністю розуміння природи неоднозначних, суперечливих соціальних явищ, процесів, рухів сучасної України та викликане потребою ефективного спрямування поведінки різних спільнот, соціальних груп, активно включених у розбудову громадянського суспільства. Одним із соціальних феноменів, що динамічно розвиваються й набули поширення в різних країнах, можна вважати волонтерство. Активно цей рух розвивається зараз і в Україні, оскільки сучасна ситуація характеризується соціально-психологічною, економічною нестабільністю, зниженням рівня життя більшості населення, девальвацією моральних норм і цінностей у суспільстві, зростанням злочинності й насильством. Незаперечним також, є й той факт, що потреби населення в соціальній допомозі, психологічній підтримці і захисті зростають. Тому до соціально-психологічної роботи з різними верствами населення залучають добровільних помічників – волонтерів.

З урахуванням подій, що розгортаються в Україні протягом останніх років, категорії соціально незахищених, соціально вразливих громадян значно розширилися за рахунок вимушених мігрантів, переселенців з територій, що не підкорюються державній владі, учасників антитерористичної операції, сімей загиблих у зоні АТО та багатьох інших громадян, які потребують не лише професійної допомоги соціальних працівників, психологів, юристів, медиків, а й відчувають потребу в найнеобхіднішому, що за-

безпечує їх життєдіяльність. На допомогу професіоналам прийшло багато людей, які готові надати допомогу на безоплатній основі, як вираз своєї громадянської позиції, добровільно прийняти відповідальність за справи, що безпосередньо не заторкують їх особистих інтересів.

Волонтерство як соціокультурний феномен вивчають історики, психологи, юристи, економісти, фахівці в галузі соціальної педагогіки, соціальної роботи, соціального менеджменту, соціальної психології тощо. Вони розглядають педагогічні аспекти добровольства, його соціально-культурні технології й технології навчання, специфіку організації волонтерства серед підлітків і молоді як практики успішної соціалізації. У теоретичних дослідженнях соціальної педагогіки, соціальної роботи волонтерство фактично вживають як синонім благодійності. Включеність волонтерства в комплекс соціальної роботи, що є найбільш обговорюваним напрямом у науковій літературі, зумовлена специфікою професійного поля, історичними передумовами виникнення й інституціоналізації цієї роботи, спільністю альтруїстичних основ, що лежать як у її основі, так і в базових принципах волонтерства.

За даними європейських дослідників, 12% дорослого населення 37 країн зайняті повний робочий день як добровольці. Це означає, що 20 млн людей у світі працюють волонтерами й приносять щорічний внесок в економіку, рівний 400 млрд дол. США [6]. Волонтерство вирізняється яскравістю прояву в ньому відповідальності за долю країни, інших людей, яка є принаймні дивацтвом з погляду філістерської системи цінностей.

Визнання в суспільстві цінності волонтерства – одна з його найважливіших сутнісних характеристик, яка закріплюється в свідомості людей. Американські дослідники вважають волонтерство дієвим інститутом громадянського суспільства, який відокремлений від держави та бізнесу. В одному з досліджень думки американців [3] автором було виявлено, що цінність волонтерської роботи для них міститься в спільній роботі на благо суспільства, виявляється в суб'єктивній оцінці цієї роботи як почесної, що потребує самовідданості та певних навичок.

Аналіз наукової літератури свідчить, що сьогодні існує велика кількість емпіричних досліджень волонтерства. Вітчизняні соціологи переважно фіксують поточний стан справ, а їх аналіз більшою мірою має описовий характер. А в нинішніх реаліях потрібно цілісне соціологічне дослідження волонтерства як соціального феномену, що має свої інституційні характеристики й національну специфіку, необхідно акцентувати увагу на особливостях спільності українських волонтерів та їх діяльності [1; 2; 4].

Мета статті – визначення соціологічних основ вивчення волонтерства як прояву соціальної відповідальності громадян у контексті формування громадянського суспільства.

Діяльність волонтерів практично в усіх своїх проявах має позитивну спрямованість, вона націлена на конкретні соціально значущі результати,

затребувана в різних типах суспільства, а спектр її напрямів і видів весь час розширюється. Водночас постійна потреба суспільства в допомозі добровольців лише підтверджує наявність у ньому великої кількості проблем (економічних соціальних, екологічних, культурних, політичних тощо). Ці проблеми впливають на самих волонтерів та характеристики їх діяльності.

Зауважимо, що волонтерство інтегровано в громадянське суспільство, і сьогодні є фактично його основою. Ми переконані, що одна із сутнісних проблем волонтерства – його зв'язок з розвитком громадянського суспільства, потенціалом якого і є сама спільність волонтерів, діяльність її членів у різних сферах життя суспільства окремих країн.

З 2011 р. Україна має спеціальний закон, який регулює діяльність волонтерів. Так, у Законі України «Про волонтерську діяльність» подано таке визначення: волонтерська діяльність – добровільна, безкорислива, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами та волонтерськими організаціями шляхом надання волонтерської допомоги [1]. Зараз волонтерство в Україні формується як потужний суспільний рух, спроможний взяти на себе частину повноважень державних соціальних установ на засадах добровільності. В основу добровільності покладено здатність однієї людини безкорисливо, у більшості випадків анонімно, виконувати роботу на благо інших. Тобто частину часу, енергії, знань, досвіду волонтер витрачає на виконання діяльності, яка приносить користь іншим людям чи суспільству в цілому. Розуміння природи внутрішніх і зовнішніх трансформацій, які зачіпають самих добровольців, їх діяльність і те середовище, в якій вона реалізується, стає важливим у контексті визначення перспектив розвитку волонтерства в нашій країні [3].

Наша стаття дає можливість сформулювати соціологічні основи дослідження волонтерства. Емпіричні дослідження зачіпають лише окремі аспекти соціальної активності людей, потенціал громадської участі у вирішенні соціальних проблем оцінюють крізь призму розвитку третього сектору, частково з позиції перспектив громадянського суспільства.

Ключова відмінність зарубіжних і вітчизняних тлумачень полягає в розстановці пріоритетності аксіологічних і соціальних смислів волонтерської діяльності. Наприклад, для російських авторів на першому місці – цінність волонтерської праці для суспільства, а для зарубіжних – цінність для членів різних спільнот, самих волонтерів. Зарубіжні трактування базуються переважно на прагматизмі, тоді як підхід українських учених до визначення волонтерського руху більш соціальний. Як нам здається, окреслені авторські позиції не суперечать, а суттєво доповнюють одна одну. Як ключову сутнісну характеристику волонтерського руху можна виділити і аксіологічний, і соціальний його смисли. Вони полягають в об'єктивно існуючій значущості феномену для суспільства, у суб'єктивному розумінні соціальної цінності волонтерської діяльності серед членів соціальної спі-

льності, а також у суб'єктивних оцінках самими волонтерами цінності діяльності через задоволення її процесом і результатами [4].

Наше розуміння сутності волонтерського руху засноване на виявленні його принципів і ознак, які необхідно розмежовувати, але в жодному разі не ототожнювати, як це можна сьогодні зустріти в окремих працях. Говорячи про принципи, які виступають як фундаментальні підстави дослідження волонтерського руху, ми маємо на увазі такі: поєднання об'єктивного й суб'єктивного; цілісність; поєднання цілераціонального та ціннісно-раціонального типів дій; органічна солідарність; вільна діяльність; діяльність за межами сімейних і дружніх відносин; альтруїстична спрямованість; наявність мети як досягнення певних результатів [4].

Що стосується ознак волонтерства як певних невід'ємних його характеристик, то до них можна зарахувати такі:

- включеність волонтерського руху в більш широкий контекст соціальних, економічних, політичних відносин;
- наявність його нормативних характеристик на основі загальнолюдських і гуманістичних цінностей;
- реалізація волонтерського руху як форми соціальної взаємодії на основі поєднання його національних і інтернаціональних проявів;
- наявність процесуального характеру волонтерської діяльності;
- реалізація волонтерської праці у вільний від основної роботи час, досягнення практичної користі, наявність організованого характеру праці;
- наявність у суб'єкта волонтерської діяльності таких атрибутів як: відсутність очікувань будь-якого матеріального винагороди за результати своєї праці, осмислений і усвідомлений вибір, відповідальне ставлення, задоволення процесом і результатами волонтерської діяльності;
- наявність соціальних, економічних, політичних, культурних ресурсів, що супроводжують розгортання волонтерського руху;
- наявність спільних цінностей, інтересів, установок як основи формування соціальної ідентичності волонтерів.

Виділені принципи й ознаки демонструють усю складність як самого феномену волонтерства, так і його теоретичного визначення [3].

Отже, волонтерський рух в Україні та світі – це пряма реалізація прав та інтересів особистості, прагнення до самореалізації й зростання соціальної активності. Волонтерський рух є важливою ланкою в системі інститутів, існування яких необхідне для розвитку сталого громадянського суспільства з посиленням згуртованості громадян України на основі загальнолюдських цінностей та національних традицій, а також для побудови проголошеної Конституцією соціальної й правової держави. Наслідком розгортання волонтерського руху є, крім досягнення безпосередніх цілей діяльності, формування соціальної відповідальності у свідомих громадян перед тими, хто перебуває в складних життєвих обставинах та потребує сторонньої допомоги.

Потенціал волонтерства як соціального феномену, що набуває поширення в різних країнах, зумовив необхідність приділити особливу увагу його вивченню як такому, що орієнтоване на потреби суспільства в оцінці його розвитку, на пошук шляхів ефективного використання волонтерської діяльності в процесі розбудови громадянського суспільства.

Соціологічна інтерпретація соціального феномену волонтерства в своїх системних характеристиках відображає закономірності, тенденції й суперечності його функціонування як соціальної системи, спільності та діяльності, і забезпечує можливість теоретичного осмислення суті включеності волонтерства в соціальне життя людей.

Для сучасного стану українського суспільства характерні особливості функціонування й взаємодії трьох підсистем: правової держави, ринкової економіки та громадянського суспільства. До цих підсистем, потрібно включати й загальнонаціональні інтереси та суверенітет нашої держави.

Оцінюючи перспективи розвитку ініціативної індивідуальної та колективної активності в Україні, Є. Головаха та Н. Паніна наголошують на необхідності нових ґрунтовних досліджень інституціоналізації суспільних процесів у галузі: «Перспектива переходу українського суспільства до внутрішньо несуперечливої інституціональної системи пов'язана з можливістю розвитку так званої «неінституціональної політики», ґрунтованої на активності самодіяльних соціальних рухів та організацій, які сприяють освоєнню неінституціонального простору і формуванню соціального капіталу і нових форм демократичної правової, політичної, економічної й духовної культури» [5]. Звичайно, стан у якому перебуває Україна, кидає виклик усьому громадянському суспільству на дієздатність, на консолідацію. Саме в цьому випадку, як показує практика, величезну роль відіграє громадський сектор, який представлений саме волонтерським рухом. Адже кризовий стан завжди приводить до виникнення нових ідей, активізації певних не надто помітних неприбуткових організацій, а також виходу на поверхню проблем, які тривалий час були приховані глибоко в соціальній структурі несформованого українського суспільства. Тому саме волонтерський рух в Україні на цей момент став індикатором кардинальних трансформацій у соціальній структурі українського суспільства.

Зокрема, волонтерство – це спосіб акумуляції соціального капіталу, потужний інструмент соціального, культурного та економічного розвитку суспільства, який у ринкових умовах сприяє збереженню балансу в суспільних відносинах та їх гармонізації; ефективний засіб об'єднання зусиль громадянського суспільства й органів державної влади щодо вирішення ряду соціальних проблем; базисна передумова та основа діяльності більшості громадських організацій [5].

Волонтерський рух в Україні як соціальне явище було закріплене після проголошення Україною незалежності й відтоді набуло низки характерних цьому явищу ознак, які сприяють його становленню як соціального

інституту та соціального руху. Беручи до уваги те, що волонтерська діяльність є проявом добровільної допомоги, її історичні форми відображаються в розгляді чотирьох типів соціальної підтримки, в основі яких лежать: сім'я, громада, державні структури та громадські об'єднання. Відповідно, можна прослідкувати розвиток зазначених історико-культурних типів соціальної підтримки від общинно-родових форм часів Київської Русі до громадських ініціатив у сучасному українському суспільстві.

Зокрема, дослідники волонтерства вважають, що воно існуватиме доти, поки: державні структури будуть неспроможні задовольняти соціальні потреби громадян, існуватимуть категорії людей, які потребують допомоги, і тих, хто готовий цю допомогу надати, будуть наявні методологічні та практичні розробки в галузі волонтерства [6]. Становлення й динамічний розвиток волонтерського руху в Україні на сучасному етапі відбувається за рахунок внутрішніх (відродження традицій добровільної допомоги) і зовнішніх ресурсів (привнесені із-за кордонів нашої держави основи інституту міжнародного волонтерства). Крім того, ця динаміка спровокована загальнонаціональним кризовим станом, у якому опинилось українське суспільство внаслідок різких структурних трансформацій.

Важливо розуміти, що в реаліях соціальної нестабільності українського суспільства потреба в добровольчій праці загострилася. Для її розв'язання зусиль і фінансових вкладень держави стає замало, тому соціальні державні служби й організації потребують допомоги населення, готового на безкорисну працю. Основною метою волонтерської роботи є зниження соціальної напруги в соціумі через безкорисне надання соціально значущих послуг на місцевому, національному чи міжнаціональному рівнях [4]. Саме ця робота зараз конче необхідна українському народові, щоб зберегти власну суверенність та, нарешті, розбудити самосвідомість і самоідентичність українського суспільства.

Висновки. Отже, проаналізувавши трансформаційні перетворення в соціальній структурі суспільства, потрібно зазначити, що на сучасному етапі розвитку України є вкрай необхідним розширення можливостей дослідження такого соціального явища, як волонтерський рух. Адже цей вид діяльності виник як відповідь на заклик суспільства про допомогу, особливо це яскраво продемонстровано на прикладі затяжної кризи в Україні. Дослідникам у сфері волонтерства важливо використовувати різні підходи до вивчення цього явища, адже ще багато аспектів цього типу соціальної діяльності залишаються невивченими.

Одним із подальших напрямів аналізу розглянутої проблематики є висвітлення питання ресурсів, які має у своєму розпорядженні волонтерство як форма організації громадянського суспільства, як ці ресурси задіяні та яка ефективність їх використання. Перспективними об'єктами досліджень є відносно нові для України види волонтерства (віртуальне, міжнародне, політичне, військове тощо), які зможуть бути використані предста-

вниками органів влади та управління з метою активного залучення волонтерів у процес становлення громадянського суспільства.

Список використаної літератури

1. Безрукова О. А. Особливості розгортання волонтерського руху в Україні як необхідна умова формування громадянського суспільства та прояв соціальної відповідальності громадян. *Молодіжна політика: проблеми та перспективи* : зб. наук. пр. / ред. С. Щюдло, П. Длугош. Дрогобич ; Жешув : Трек ЛТД, 2016. Вип. 7. С. 68–74.

2. Кулініч Д. Волонтерство як феномен небайдужого суспільства. *Бібліосвіт* : інформаційний вісник / Державна бібліотека України для юнацтва. 2014. № 4 (52). С. 16–21.

3. Певная М. В. Волонтерство как социологическая проблема. *Социс*. 2013. № 2. С. 110–119.

4. Потенциал гражданского участия в решении социальных проблем: пресс-выпуск. URL: <http://www.levada.ru/09-09-2014/potentsial-grazhdanskogo-uchastiya-v-reshenii-sotsialnykh-problem>.

5. Тохтарова І. М. Волонтерський рух в Україні: шлях до розвитку громадянського суспільства як сфери соціальних відносин. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2014. № 2. С. 13–17.

6. Україна 2014–2015: долаючи виклики (аналітичні оцінки). *Центр Разумкова*. URL: www.razumkov.org.ua/upload/Pidsumky_2014_2015_A4_fnl.pdf

Стаття надійшла до редакції 07.11.2017.

Безрукова О. А. Социологическое изучение волонтерства как проявления социальной ответственности граждан и характеристики сформированности гражданского общества

Волонтерство является важным звеном развития устойчивого гражданского общества. С усилением сплоченности граждан Украины на основе общечеловеческих ценностей и национальных традиций волонтерское движение сегодня проходит стадию активного формирования. Следствием развертывания этого процесса является, кроме достижения непосредственных целей деятельности, формирование социальной ответственности у сознательных граждан перед теми, кто находится в сложных жизненных обстоятельствах и требует посторонней помощи. Волонтерское движение способствует привлечению неравнодушной общественности к участию в благотворительной деятельности.

Ключевые слова: волонтерство, волонтерское движение, гражданское общество, социальная ответственность.

Bezrukova O. Sociological Study of Volunteering as Manifestation of Citizens' Social Responsibility and Characteristics of Civil Society Formation

One of the significant problems of volunteering is its connection with civil society development, the potential of which is represented by a volunteers' union, its members' activity in different areas of functioning of different countries. Volunteering is an important stage of a constant civil society. With the increase of citizens' union on the basis of universal values and national traditions the volunteering in Ukraine undergoes the stage of active formation. The effects of this process apart from the activity objectives are the formation of social responsibility of conscious citizens to those who are in scrutiny and need some aid. Now the volunteering in Ukraine is being formed as a strong social movement that is able to take a part of duties of state organizations on voluntary basis. The background of volunteering is the ability of one person unselfishly, in the majority of cases anonymously to perform work to benefit others. As a key characteristic of voluntary movement its axiological and social meanings can be distinguished. They are the objective importance of a

phenomenon for a society, subjective understanding of social value of volunteering among the members of a social union and also the subjective evaluation of activity importance by the volunteers themselves through its satisfaction from the process and results. Speaking about principles that are fundamental research background of voluntary activity we mean the following: integration of objective and subjective; integrity, combination of goal-rational and value-rational types of actions; organic solidarity; free activity; activity beyond family and friendship; altruistic orientation; existence of a goal to achieve the results. Volunteering encourages attracting interested public to participate in charity. Social interpretation of volunteering phenomenon in its system features reflects the laws, tendencies and antagonism of its functioning as a social system, unity and activity, provided the possibilities of theoretical understanding of the essence of volunteering role in social life. Volunteering is also the way to accumulate social capital, strong tool of social, cultural and economic development of a society that under the market economy encourages the balance in social relations and their harmonization; efficient method to unite the efforts of a society and state authority bodies to solve a range of socially-important problems; basic preconditions and the ground of the most civil organizations' activity. Volunteering researchers consider that it will exist till state bodies are unable to meet social needs of citizens there will be the categories of citizens that want help and those who are ready to provide it, practical and methodological developments in the sphere of volunteering. So, volunteering is integrated in civil society and today is its basis.

Key words: *volunteering, volunteerism, civil society, social responsibility.*